

ВИБІР СТЕПАНА ПОБОДАЙЛА

Сумно було в один із серпневих днів 1654 року. Невесело повертався в столицю Сіверщини наказний гетьман Задніпров'я полковник Чернігівського полку Степан Пободайло. Не вигуками «Слава!» зустрічали свого земляка жителі Чернігова, а розпачем і сльозами. Домовину з пошматованим тілом полковника заносили до Троїцько-Іллінського монастиря сивоусі козаки - побратими.

Народився Степан Пободайло на рубежі XVI—XVII століть в селянській родині містечка Носівки.¹ Це був час, коли український народ розпочав боротьбу за свою незалежність. Косинський, Наливайко, Жмайло, Острянин, Гуня, Скидан і десятки інших ватажків намагались підняти народні козацькі повстання проти Речі Посполитої. Самі історичні умови сприяли вихованню у молоді тих часів почуття любові до рідної землі, ненависті до її поневолювачів. Постійні війни з польською шляхтою та агресія з боку Кримського ханства змушували хлопців учитись володіти зброєю. Ідеалом молоді був запорозький козак.

У 1630-х роках у Носівку прибув новий шляхтич Адам Кисіль. Він походив з українського знатного роду, мав вищу юридичну освіту. Польський король подарував йому Носівське староство за хоробрість у війні проти Московії.² Староста забрав молодих сильних хлопців у загін драгун. Степан також був зарахований до його складу. Цей військовий підрозділ супроводжував старосту у його поїздках по Речі Посполитій.

1637 року трапилась подія, що сколихнула Носівку. В цьому році у Носівському та Остерському старостах повстали козаки і селяни. Їх очолили ватажки Носко і Мурко. Повстанці вигнали польську шляхту і рушили на південь, де приєдналися до загонів Павлюка і Острянина.³ Ровесники Пободайла піднялися на боротьбу за волю і православну віру. А він продовжував служити Адаму Киселю. Адже носівський староста не був ворогом українського народу. Кисіль був православним українцем, певний час виконував обов'язки комісара реєстрового козацького війська, захищав православ'я у Сеймі. Він постійно говорив підлеглим, що потрібно відстоювати свої права виключно законними засобами. Але польська шляхта ніколи на закони не зважала. Наприклад, у 1645 році до Носівської фортеці вдерся польський полковник Душинський з жовнірами. Поляки не довіряли Киселю і вважали його зрадником. Тому Душинський поведився у володіннях А. Киселя дуже свавільно. Жовніри зламали фортечну браму і почали грабувати Носівку. Вони примушували міщан продавати майно і купувати їм горілку та пиво. Тих, хто намагався відстояти свою гідність, польські жовніри жорстоко били. Полковник захопив збіжжя, що належало носівському старості, і вивіз до свого маєтку. А. Кисіль подав позови до суду, скаржився на розбій Душинського.⁴ Та все це було марним. Закони не захищали навіть українського шляхтича. І, можливо, саме тоді С. Пободайло вирішив при нагоді виступити проти ворогів свого народу.

Така нагода трапилась через три роки. 1648 року розпочалась нова козацька війна, яка увійшла в історію під назвою Визвольної війни українського народу. Козаки вручили гетьманську булаву Богдану Хмельницькому. Новий гетьман розіслав козацькі загони по всій Україні. Прибув такий загін запорожців і на південь Чернігівщини. Міщани і селяни Носівки масово покозачились і влились у військо Б.Хмельни-

цького. У червні 1848 року 15 тисяч селян Лівобережної України об'єдналися в козацькі загони і рушили визволити міста.⁵ Один з польських шляхтичів так описав дії козаків у Чернігові: «Захватив замок путем измены, перебили там казаки свыше 180 человек шляхты значительной. Некоторые шляхтычи имели при себе свыше 100 челядников. Урядников земских, ротмистров и отборных солдат... перебили».⁶

У 1648 році розійшлися шляхи А. Киселя і С. Пободайла. Перший став на бік Польщі. Другий перейшов до повстанців і показав себе досвідченим, сміливим вояком. Козацький ватажок М. Небаба відразу звернув увагу на хороброго носівчанина і доручив йому командувати сотнею. У реєстрі війська Запорозького за 1649 рік М. Небаба був записаний полковником Чернігівського полку, а С. Подобайло — його помічником.⁷

У цьому році Б. Хмельницький доручив козакам Чернігівського полку обороняти північні кордони України. Певний час литовський князь Я. Радзивілл не наважувався рушати на Україну. Але влітку 1649 року він вдався до активних воєнних дій і пішов на Київ. У червні Б. Хмельницький призначив Пободайла наказним полковником Чернігівського полку і дав йому наказ іти на допомогу київському полковнику Кричевському. Протягом двох місяців (червень—липень) у районі Чечерська, Річиці точилися запеклі бої. 21 липня 1649 року відбулась вирішальна битва біля міста Лоева. Дорогою ціною козакам вдалося зупинити наступ Радзивілла. Смертю хоробрих загинув полковник Кричевський.⁸ Литовське військо понесло настільки серйозні втрати, настільки було ослаблене битвою під Лоевим, що Радзивілл відмовився від дальшого походу в Україну. Пободайло ж дав наказ козакам відступити. Наприкінці липня й Радзивілл відвів своє військо до Речиці. Кричевський та Пободайло унеможливили допомогу Яну II Казиміру з боку литовського князя, чим сприяли перемозі Б. Хмельницького у воєнній кампанії 1649 року.

Наступного року Чернігівський полк під командуванням Небаби і Пободайла брав участь у молдавському поході українських військ.⁹ Похід виявився успішним — козаки здобули декілька перемог. Молдавський господар Лупул уклав союз із Україною.

1651 рік приніс Пободайлу багато прикросів. Б. Хмельницький дав наказ чернігівцям нейтралізувати литовське військо і стримувати Радзивілла у Білорусії. Туди направлялись невеликі загони козаків, які поповнювались місцевими жителями. Ці партизанські загони відволікали основні сили литовського князя. Вже наприкінці лютого до Чернігова підійшли майже всі сотні Чернігівського і Ніжинського полків. Ось як про це писав польський жовнір: «Чернігівці думають сильно боронитися, коли наше (польське) військо наступить, але тільки замкнувшись у місті: «Ставити поля» не хочуть. В місті поживою і порохом досить безпечені, обережність велика, але в місті козаки не сидять: найбільше їх над Дніпром на перевозах і шляхах усяких».¹⁰ Козаки сподівалися, що Радзивілл все ж таки не перейде кордон і буде дотримуватись нейтралітету. Однак литовські війська часто вдавались до провокацій на покордонні. Так, гомельський гарнізон напав на містечко Яриловичі і вирізав всіх жителів. Це змусило Небабу і Пободайла покарати вбивць¹¹ 4 червня 1651 року близько 8 тисяч козаків зробили вилазку проти литовського гарнізону в Гомелі. Пободайло особисто відправив козаків з Чернігова. Небаба пояснював цю акцію, як каральну експедицію за напад литовців на м. Яриловичі. Для того, щоб заспокоїти Радзивілла, в його ставку 13 червня прибув С. Пободайло. Замісник Чернігівського полковника мав утримати литовського князя від походу на Україну. На жаль, переговори не дали бажаних результатів. Радзивілл наказав затримати козацьку місію на декілька тижнів у литовському

таборі. А сам таємно рушив з військами на Сіверщину проти Небаби.¹² Пободайло повернувся до Чернігова занадто пізно і не встиг попередити козаків про плани Радзивілла. Литовський князь використав фактор несподіваності і напав на підрозділи Чернігівського та Ніжинського полків. 26 червня 1651 року в запеклому бою біля с. Ріпок козаки зазнали поразки. В цьому бою загинув і полковник М. Небаба. Ось як ці події описав М. Грушевський: «Мірський без труду розгромив козацьку чату, що стояла на переправі, і та, прибігши, дала знати Небабі, що польський відділ не дуже великий перейшов Дніпро. Небаба, не підозрюючи, що Радзивілл сам буде там — бо ж ще не вернули послы від нього, і можна було думати, що він далі займає становище нейтральне: веде переговори, без ніякої обережності рушив з Чернігова і напав на полк Мірського. Непомічений ним Радзивілл тим часом переправлявся через Дніпро і, обійшовши його під час битви, вдарив збоку з своєю кіннотою. Небаба «неуважний полковник», як його зве Самовидець, попав у таку сутичку, що з неї не вийшов. Оправдав своє прізвище: бився в-руч, затятий в праву руку, боронився лівою і не піддавшись живим зарубаний був на місці».¹³

Залишки козацьких загонів привів до Чернігова ніжинський полковник Сухиня.¹⁴ У цей час до Чернігова прибув звільнений з-під варты Пободайло. Відразу козаки Чернігова обрали його своїм полковником. С. Пободайло підтягнув до Чернігова свіжі сили і зміцнив оборону міста. Радзивілл після декількох невдалих спроб захопити Чернігів відвів свої війська до Любеча.¹⁵

Тяжким був 1651 рік і для Богдана Хмельницького. Після зради татар і поразки під Берестечком він був змушений підписати принизливу Білоцерківську угоду. У січні – лютому 1652 року на Чернігівщину вступило 16-тисячне польсько-шляхетське військо. Б. Хмельницький, щоб не загострювати відносин з урядом Речі Посполитої, наказав полковнику Пободайлу не чинити опору. Лише на території трьох козацьких полків, що ліквідовувалися (Чернігівського, Ніжинського та Прилуцького), 100 тисяч козаків мали стати підданими польських панів.¹⁶

Б. Хмельницький призначив чернігівського полковника наказним гетьманом Сіверщини. С. Пободайло, незважаючи на нове призначення, поставився вкрай негативно до умов Білоцерківського договору. В одному з листів він попереджував шляхтичів, щоб вони не чинили ніяких образ козакам: «паны наезжают на местности своих подданных, но особо предупреждаю, чтобы козакам моему товариществу, не было от вас ни малейших обид и притеснений».¹⁷

Адам Кисіль спробував відновити право власності на Носівське староство і послав туди урядовця Лугу. Козаки не побажали повертатись в підданство Польщі і піднялись на повстання. Слугу А. Киселя було вбито в с. Кобижчі. За наказом Киселя ніжинський полковник заарештував кількох повстанців. Жителі староства і козаки звернулись за допомогою до свого земляка — наказного гетьмана Сіверщини. С. Пободайло взяв заарештованих під свій захист. Він склав прохання на ім'я гетьмана і поїхав до Б. Хмельницького в Чигирин.¹⁸

Такий перебіг подій не влаштував Адама Киселя. І він написав листа Богдану Хмельницькому з вимогою покарати повстанців і чернігівського полковника. Кисіль сподівався, що Хмельницький заарештує Пободайла і пошле каральні зағони на Лівобережжя. Гетьман прислав Киселю обнадійливе повідомлення. Про це київський воєвода (Адам Кисіль) поспішив поінформувати М. Потоцького: «Переважили мої заходи скриті махінації Пободайла, котрі я доніс п. гетьманові запорозькому. Сьогодні повернув мій посланець з Чигирина. Пободайла за шию взято. За Дніпро суворі універсали розіслано... І зараз визначено

чотири що головніші полки, аби були готові рушити з гетьманом на погамування бунтів...».¹⁹ М. Потоцький висловлювався ще агресивніше: «На Задніпров'ю насмілилися вбити слугу п. воєводи київського, але і ті розрухи вже втихомирилися і злочинці того вбивства за наказом Хмельницького одні під меч інші на шибенницю призначені. А головного привиддю того задніпрянського бунту Пободайла, що під Любечем був і тепер вислав посольство... взято до в'язниці, і нема надії, аби звідти живий мав вийти».²⁰

Подібні плітки розповсюджували в Чигирині для того, щоб заспокоїти Польщу. Звичайно, гетьман війська запорозького не збирався страчувати чернігівського полковника. Пободайло відбув з Чигирини з розпорядженням не загострювати обстановку на Лівобережжі. Наказний гетьман Задніпров'я не поспішав ліквідувати козацькі полки. Він лише дав наказ козакам не чинити опору тим шляхтичам, які поверталися в колишні володіння. До Седнева повернувся урядник шляхтича Паца, до Мени прибув представник Киселя, до Сосниці — слуга шляхтича Пісочинського та ін.

Пободайло не складав нового реєстру і не посилав реєстровців з Лівобережної України до Київського воєводства, як того вимагали умови Білоцерківського договору.²¹ Одночасно Пободайло займався і господарськими питаннями. Він дбав про духовність підлеглих. Всі власні заощадження Чернігівський полковник віддав на відбудову Троїцько-Іллінського монастиря, зруйнованого ще монголо-татарами.²² Він був однією з найпомітніших постатей Богданових полковників. Тому Б. Хмельницький призначив С. Пободайла наказним гетьманом усього Задніпров'я.²³

У 1653 році Чернігівський полк ніс сторожову службу на півночі Лівобережної України. Пободайло забезпечував мирну працю селян і міщан.

Після підписання договору про союз України з Росією у війні проти Речі Посполитої Б. Хмельницький поновив воєнні дії. У 1654 році він дав наказ С. Пободайлу рушити на південь Білорусії. Загальне керівництво білоруським походом на цей раз здійснював наказний гетьман І. Золотаренко. Українська старшина, незважаючи на гнів російського керівництва, вводила у визволених містах і селах Білорусії козацькі звичаї та устрій.²⁴

Досить довго козаки здійснювали облогу Гомеля. Ось як про це писав Самовидець: «И там заставши жолніров литовских немалую купу. Гомель осадил, под которым немалій час стоял, не могучи оных узяти... видачи жолнірове, же юне трудно отседітися, здали Гомель Золотаренкові котрій осадивши своїми людми, потягнул под Бихов, горы приворачуючи собі».²⁵

Взявши Гомель, Чернігівський та Ніжинський полки підійшли до Старого Бихова. С. Пободайло повів козаків на штурм добре укріпленої фортеці. Це була остання битва легендарного полковника. За свідченням очевидців, Б. Хмельницький тяжко переживав втрату свого вірного соратника.²⁶ Як і заповідав Пободайло — Троїцько-Іллінський монастир став останнім прихистком для січеного шаблями тіла чернігівського полковника.

Його життя є багато в чому повчальним і для українців ХХ століття. Нам також часто доводиться робити вибір. З'явилися скептики, які в усіх негараздах звинувачують незалежність нашої держави. Можливо, варто пригадати з приводу цього життя Степана Пободайла. У 1648 році він зробив свій вибір на користь вільної України і увійшов у історію героєм.

Джерела та література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — К., 1996. — Т. 9 — Кн. 1. — С. 382.
2. Василенко Н. П. Очерки по истории западной Руси и Украины. — К., 1916. — С. 396
3. История городов и сел Украинской СССР. В 26-ти т. Черниговская область, — К., 1983. — С. 515.
4. Архив Юго-Западной России. — Ч. 3. — Т. 1. — К., 1863. — С. 390—396.
5. Історія Української РСР: У 8-ми т., 10 кн. — Т. 2. — К., 1979. — С. 30.
6. Чернигову 1300 лет: Сб. документов и материалов. — К., 1990. — С. 36.
7. Грушевський М. С. Назв. праця. — Т. 8. — С. 280.
8. Там же. — Т. 8. — С. 184.
9. Довідник з історії України: В 3-х т. Т. 2. — К., 1995. — С. 372.
10. Грушевський М. С. Назв. праця. — Т. 9. — Кн. 1. — С. 215.
11. Там же. — С. 225.
12. Там же. — С. 227—228.
13. Там же. — С. 321—322.
14. Ніжин і Ніжинщина. Вип. 1. — Ніжин, 1994. — С. 15. ,
15. Грушевський М. С. Назв. праця. — Т. 9. Кн. 1. — С. 322—323.
16. Історія Української РСР: У 8-ми т., 10 кн. — Т. 2. — К., 1979. — С. 47—48.
17. Чернигову 1300 лет. — К., 1990. — С. 39.
18. Грушевський М. С. Назв. праця. — Т. 9, Кн. 1. — С. 381—382.
19. Там же. — Т. 9. Кн. 1. — С. 383
20. Там же. — С. 384.
21. Там же. — С. 387—389.
22. Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів, 1990. — С. 348:
23. Довідник з історії України: В 3-х т. — Т. 2. — К., 1995. — С. 372.
24. Дорошенко Д. І. Історія України: В 2-х т. — К., 1991. — Т. 2. — С. 39.
25. Літопис самовидця — К., 1971. — С. 67—68.
26. Слабошпицький М. З голосу нашої Клію. — К., 1993. — С. 151—152.

